

судом. Непевну позицію займав Ф. Рузвельт, який уже погодився судити нацистів, проте наголошував, що «процедура не має бути занадто юридичною, а на суд не повинні бути допущені кореспонденти й фотографії» [9]. Врешті було домовлено, що питання головних воєнних злочинців після закриття конференції розглянуть три міністри закордонних справ для доповіді в належний час [10].

Можна стверджувати, що західні партнери СРСР так довго не погоджувалися з ідеєю організації процесу, остерегаючись, що своєчасно не буде створена потрібна юридична база для суду над гітлерівцями.

Позиція британського уряду після Ялтинської конференції залишалася незмінною в їхньому небажанні судити керівників гітлерівської Німеччини. Так, А. Іден 25 березня 1945 року заявив у Палаті громад: «Якщо англійські солдати захоплять Гітлера, вони самі можуть вирішити, чи застрелити його на місці, чи привести живим» [11]. Але Ф. Рузвельт після повернення з Росії вже схилився до проведення міжнародного суду. Судді С. Розенману дали до-

ручення провести в Лондоні переговори з В. Черчиллем і Д. Саймоном, у ході яких вони мали дотримуватися положень, викладених у Ялтинському меморандумі.

У результаті було вирішено ще раз обговорити це питання під час майбутньої Сан-Франциської конференції Об'єднаних Націй.

Список використаних джерел

1. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1947. – Т. 1. – С. 112.
2. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8 томах. – М.: Юридическая литература, 1987–1999. – Т. 1. – С. 356–357.
3. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1947. – Т. 1. – С. 277.
4. Советско-английские отношения во время Великой Отечествен-

ной войны 1941–1945 гг. Документы и материалы в 2-х томах. – М.: Политиздат, 1983. – Т. 1. – С. 294.

5. Московская конференция Министров иностранных дел СССР, США и Великобритании (19–30 октября 1943 г.) // Советский Союз на Международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник документов в 6 томах. – М.: Политиздат, 1984. – Т. 1. – С. 76.

6. Там само. – С. 337.

7. «Правда». – 1943. – 2 листопада.

8. Лебедева Н. С. Суд над фашизмом и агрессией. – М., 1985. – С. 17.

9. Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (4–11 февраля 1945 г.) // Советский Союз на Международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник документов в 6 томах. – М.: Политиздат, 1984. – Т. 4. – С. 170.

10. Там само – С. 233.

11. Ежегодник германской истории. – М.: Издательство «Наука», 1971. – С. 276.

46



Роман РУДЕНКО: «Я звинувачую!..»

Виповнюється 70 років від початку
Міжнародного військового трибуналу

Віталій СКОБЕЛЬСЬКИЙ

Це тепер в Україні генеральних прокурорів люди не встигають навіть запам'ятати. Але був час, коли нашого прокурора знали не лише в Україні – про нього дізнався весь світ. Ім'я цієї людини – Роман Руденко.

Задовго до салютів

Рішення про проведення міжнародного судового процесу над провідниками гітлерівської Німеччини було ухвалено задовго до переможних салютів 1945-го. Про нього вперше заговорили ще під час зустрічі глав держав антигітлерівської коаліції в Тегерані в 1943 році. Йшлося про це й на Ялтинській конференції під час зустрічі Йосипа Сталіна, Франкліна Рузвельта й Вінстона Черчілла.

Остаточні ж домовленості про створення Міжнародного військового трибуналу та його статуту були досягнуті СРСР, США, Великою

Британією й Францією під час Лондонської конференції 26 червня – 8 серпня 1945 року. Спільно розроблений документ відобразив позицію всіх 23 країн-учасниць конференції, принципи статуту затверджені Генеральною Асамблеєю ООН. Перше організаційне засідання Міжнародного військового трибуналу відбулося 9 жовтня в Берліні, де зрештою місцем процесу над головними нацистськими військовими злочинцями було обрано Нюрнберг – місто, знакове для Гітлера та його поплічників. Там, де



зароджувався нацизм, – там його мали й засудити!

Цікаво, що хоча сам Нюрнберг був у руїнах, місцевий Палац юстиції дивним чином зберігся. Тут 20 листопада 1945 року й розпочав свою роботу трибунал, який сформували на паритетних засадах із представників чотирьох держав – США, Великої Британії, Франції та СРСР. Головував на ньому представник Великої Британії Дж. Лоуренс, обвинувачем від Радянського Союзу став прокурор Української РСР Роман Руденко.

Спогади очевидця

Нещодавно пішов із життя полтавець Йосип Гофман – полковник у відставці, який вважався останнім у світі з живих учасників Нюрнберзького процесу, на якому він – фронтний розвідник – був особистим охоронцем радянського обвинувача Романа Руденка. Ось як він згадував про ті часи:

– Коли ми їхали в Нюрнберг, то очікували, що на кожному кроці побачимо танки, поліцію, буде оголошено комендантську годину. Адже судять уряд, який німці обожнювали. До речі, недалеко від Нюрнберга був табір військовополонених есесівців. Але ніхто не перекидав у Нюрнберг додатково спеціальні підрозділи, ні в кого не перевіряли документи. Не було й демонстрацій, мітингів на захист підсудних. Але це зовсім не означає, що в Нюрнберзі тим, хто відповідав за життя й безпеку радянської делегації, не було турбот. Було й чимало, як казало моє начальство, «позаштатних ситуацій». Якось надійшла інформація, що ко-

лишні вояки дивізії СС «Едельвейс» збираються проникнути в Палац юстиції, щоби звільнити підсудних і захопити в заручники суддів. Молодий німкені-змовник навіть удалося з допомогою американського офіцера за фальшивим пропуском проникнути в зал засідання трибуналу – вивчити розташування підсудних, охорони, суддів. На щастя, один зі змовників був заарештований і видав інших. Після цього охорону Палацу юстиції було значно посилено, навколо з'явилися танки... До речі, самих підсудних проводили до зали через спеціальний підземний хід.

Заступати на службу доводилося через день, адже в нього було два охоронці – я й ще один сержант, який пізніше виявився... капітаном із «компетентних органів». Це пов'язано було з тим, що кількість офіцерів була обмежена спеціальною угодою, тому радянське командування й «маскувало» їх під сержантів. У залі засідань охорону забезпечували американці та представники служби безпеки.

Зазвичай я залишався в приймальні, але доводилося бувати й у залі засідань, спостерігати за процесом. Чи була в мене зброя? За правилами проносити її в зал засідань не дозволялося нікому. Але в мене пістолет таки був, хоч його й доводилося ховати так, що досі нікому я про це не розповідаю.

З Романом Андрійовичем ми, можна сказати, потоваришували, тому я міг йому часом задати питання, відповіді на які тоді не знаходив. От, наприклад, тоді ходило немало чуток про те, що Гітлеру вдалося врятуватися, втекти, а самогубство інсценували з його двійником. І якийсь, коли ми прогулювалися з Руденком на дачі в передмісті Нюрнберга, я наважився прямо спитати про це Романа Андрійовича... І він розвіяв тоді всі мої сумніви, бо знав цю історію досконало, як кажуть, із першоджерел. Хоча й до нашого часу все продовжували з'являтися газетні качки, що десь у Південній Америці помер чоловік, який «був Адольфом Гітлером».

47



Як Руденко Герінга «застрелив»

Він народився 7 липня 1907 року в містечку Носівка Чернігівської губернії в родині селян. Змалку привчений до праці, Роман виявляв успіхи й у навчанні. Грамотного хлопчика помітили, й незабаром він почав працювати в радянських установах, а 22-річним юнаком прийшов на роботу в органи прокуратури. Освіту здобув у Московській юридичній школі, закінчив і Вищі юридичні курси при Всесоюзній правовій академії (1941 рік), після чого був направлений на роботу в Прокуратуру СРСР. З 1942 року – заступник, а з 1944-го – прокурор України.

На Нюрнберзькому процесі в справі головних військових злочинців нацистської Німеччини Р. Руденко був признаний головним державним обвинувачем від СРСР. Як ніхто інший, він багато зробив для

викриття злочинів нацистів на окупованих територіях Радянського Союзу. Саме через Руденка багатьом військовим злочинцям не вдалося уникнути справедливої кари.

До речі, свого часу в американській пресі навіть ходила чутка, що Руденко під час процесу... застрелив Германа Герінга. Ось як описував цей курйозний випадок у одному з репортажів у газеті «Правда» письменник Борис Польовий:

«Вчора, по дорозі в Трибунал, колега Курт нахилився до мене й тихо сказав:

– Чи правда, що вчора на закритому засіданні генерал Руденко вихопив на суді пістолет і застрелив Германа Герінга?

– Курте, я вас не зрозумів. Повторіть запитання.

Курт повторив і висловив здивування, що я про це не чув. Ця новина гуляє Нюрнбергом.

Зізнаюсь, я зовсім сторопів, почувши таку дилку плітку. І при цьому дуже картинно уявив сцену, як спокійний Роман Андрійович, людина рідкісного такту й витримки, з прокурорської трибуни цілить у Герінга. Та уявіть собі, таке повідомлення справді було! Ярослав Галан – наш поліглот, знає багато європейських мов, показав нам номер *Stars and stripes* і в ньому замітку, обведену синім олівцем: «Трагічна подія в суді. Радянський обвинувач генерал Руденко стріляє в Германа Герінга». У прес-барі тільки й розмов було про це! Хто обурюється, хто регоче. Мій друг Ральф, якого я запитав, як могла з'явитися друком така дика нісенітниця, тільки знизив плечима: «Сенсейшен. Усе для сенсейшен».

І все-таки сенсація на процесі була!

Представляючи звинувачення за планом «Барбаросса», Руденко зачитав і попросив суд долучити до справи письмове свідчення фельдмаршала Фрідріха Паулюса, колишнього заступника начальника генерального штабу в дні, коли цей загарбницький план розроблявся. Серед підсудних це викликало неабиякий ажіотаж. Порадившись зі своїми адвокатами, вони запротестували: мовляв, свідчення Паулюса – фальшивка, адже його давно нема живого. Як відомо, Гітлер свого часу приховав від німців сам факт захоплення в полон фельдмаршала Паулюса.

Було навіть оголошено триденний національний траур, народ спо-

вістили, що командував армією Паулюс загинув як справжній німецький солдат, б'ючись до останнього патрона. На честь його була влаштована пишна панахида, й Гітлер поклав найвищу нагороду Німеччини на порожню труну.

Судячи з усього, дехто з підсудних не знав напевне, що фельдмаршал здався в полон... Хтось із них єхидно зауважив, що непогано було б почути самого Паулюса... Однак Лоуренса це ніскільки не



Фельдмаршал Паулюс виступає на Нюрнберзькому процесі

здивувало, він порадився з Руденком і раптом повідомив ошелешеним типам із лави підсудних: «Пан Руденко просить 5 хвилин...». І коли через 5 хвилин Паулюс і справді з'явився на трибуні, дехто з підсудних ледь не втратив свідомості. Виявляється, Руденко все дуже чітко передбачив, і фельдмаршала заздалегідь таємно доправили в Нюрнберг...

Спогади очевидця

Йосип Гофман так охарактеризував самого Руденка:

– Коли мова заходить про Нюрнберзький трибунал, то часто просять розповісти про ставлення Романа Андрійовича до мене. Ставився він з повагою й навіть по-батьківськи. Міг, якщо в нього був гарний настрій, пожартувати: «Вказівки начальства підлягають виконанню, навіть якщо вони нездійсненні». Те, що Роман Андрійович написав після процесу лист командувачеві 8-ї гвардійської армії генералові Чуйкову, в якому хвалив мене за старанність у службі та просив надати мені місячну відпустку, говорить багато про що. У нього було стільки державних турбот, але він знайшов час подбати й про мене.

Рекорд на прокурорському посту

Після смерті Й. Сталіна Роман Руденко в 1953 році був призначений Генеральним прокурором СРСР. Саме він був одним із ініціаторів реабілітації жертв сталінських репресій і покарання винних. Одним із таких була й «справа Берії», який разом із деякими своїми колишніми співробітниками органів держбезпеки, заарештованими того самого року, постав перед Спеціальною судовою колегією Верховного Суду СРСР на чолі з маршалом І. Конєвим. 23 грудня 1953 року Берія та його сподвижники були засуджені до смертної кари й того ж дня розстріляні. Смертний вирок для головного обвинуваченого було приведено у виконання за кілька годин до страти інших засуджених особисто генерал-полковником (згодом Маршалом Радянського Союзу) П. Батицьким у присутності Генерального прокурора СРСР Р. Руденка.

У 1954 році Р. Руденко представив у ЦК КПРС дані про кількість репресованих із 1921-го по 1954 рік і деякі інші матеріали, що стосувалися сталінських репресій. Після цього Хрущов запитав у Руденка: наскільки обґрунтовані звинувачення, які висувалися на відкритих процесах видатним діячам партії? Руденко відповів, що з точки зору юридичних норм жодних підстав для засудження цих людей не було. Все ґрунтувалося лише на особистих зізнаннях, а особисті зізнання, добуті шляхом фізичних і моральних катувань, не можуть служити приводом для засудження людей. Коли ж Хрущов заявив, що сам чув, як підсудні зізнавались у своїх злочинах, Руденко гір-

трибунал працював майже рік – до 1 жовтня 1946 року. За цей час було проведено 216 судових слухань, допитано сотні свідків та оприлюднено десятки тисяч різних документів, які підтверджували злочини нацистських катів. Зрештою до смертної кари через підвищення трибунал засудив Герінга, Ріббентропа, Кейтеля, Кальтенб-

Ще один приклад. Коли ми приїжджали після прийому, Роман Андрійович майже завжди говорив комусь зі своїх помічників, щоб подбали про мене й додавав: «Ми відпочивали, а він працював». Про його такт говорить такий, здавалося б, незначний епізод. Роман Андрійович виходить із кабінету й питає мене: «Вам не хочеться прогулятися?». Звичайно, його бажання завжди збігалось з моїм. Але сама форма звернення свідчить про тактовність Романа Андрійовича, адже йшлося не про те, щоб я склав йому компанію, – просто Роман Андрійович не повинен був виходити з будинку один, без супроводу.

Я ніколи першим не починав розмову. Якщо в нього був гар-

руннера, Розенберга, Франка, Фріка, Штрейхера, Заукеля, Зейсс-Інкварта, Бормана (заочно), Йодля. До довічного ув'язнення – Гесса, Функа, Редера; інших – до тривалих строків тюремної неволі. Страти відбулися в ніч на 16 жовтня 1946 року в будинку Нюрнберзької в'язниці. Герінг отруївся незадовго до цього.

ний настрої (а це було нечасто, турбот у нього вистачало), він цікавився, як я поживаю. Чи немає питань, які потребують його втручання. Аркадій Полторак (до речі, теж уродженець України), котрий був на процесі керівником секретаріату радянської делегації, дав дуже об'ємну й правильну характеристику Р. Руденку: «Висококваліфікований юрист, людина, від природи щедро наділена почуттям гумору, живий співрозмовник, що вмів розуміти й цінувати тонкий жарт, він імпував усім своїм партнерам, і вони сповнювалися до нього почуттям глибокої поваги, щирою симпатією. Це, звичайно, дуже полегшувало спільну роботу».

ко усміхнувся: «Мабуть, доводили людям до такого стану, що в них був єдиний спосіб покінчити зі стражданнями й знущаннями – зізнатися, а наступним кроком була смерть».

Після цього, за словами Хрущова, в нього «виникла потреба підняти завісу й дізнатися, як же все-таки велося слідство, які існували вихідні матеріали для арешту, й що показало потім слідство по цих арештах». Ці питання Хрущов підняв на засіданні президії, де було прийнято рішення створити комісію для ґрунтового розслідування.

Руденко – учасник і організатор низки міжнародних конгресів і конференцій із боротьби з нацизмом і мілітаризмом. Його знали в усьому світі саме як одного з найактивніших учасників Нюрнберзького процесу. В

біографії Романа Андрійовича вражає й ще один факт: його професійне «довголіття», адже Генеральним прокурором Радянського Союзу Руденко незмінно був майже... 30 років – із 1953-го аж до смерті в 1981-му. Весь цей час він був депутатом Верховної Ради СРСР, а в 1972 році став Героєм соціалістичної праці. Це свідчить про величезний авторитет Романа Андрійовича, зняти якого з посади після зміщення Хрущова не ризикнув навіть Брежнєв, хоч і звик ставити на ключові посади в державі «своїх людей».

Роман Руденко помер на 74-му році життя, залишаючись до останніх своїх днів Генеральним прокурором СРСР.

Фото з особистого архіву Йосипа ГОФМАНА.

